

CEMİL MERİÇ

(1916-1987)

Balkan savaşları sırasında 1912'de Meriç nehri yakınlarındaki Dimetoka'dan Antakya'ya göç eden bir ailenin çocuğu olarak Reyhaniye (şimdi Reyhanlı) ilçesinde doğdu (12 Aralık 1916). Tam adı Hüseyin Cemil'dir. Banka müdürlüğü de yapmış olan babası hâkim Mahmud Niyazi Bey'in görevi münasebetiyle yedi yaşına kadar Antakya'da kaldı. 1923'te Reyhaniye Rüşdiyesi'nde başladığı eğitimine 1928'de Antakya Sultânîsi'nde (Lycée d'Antioche) devam etti. 1935'te liseyi bitirmesi gerekirken Fransız mandası altındaki Antakya'da o yıl liseler on bir yıldan on iki yıla çıkarıldığı için mezun olamadı. Milliyetçi eğilimlerinin ağır bastığı lise son sınıfta hocalarına yönelttiği eleştirileri yüzünden bitirme imtihanlarına on beş gün kala okulu terketmek zorunda kaldı. 1936'da İstanbul'a gitti ve on ikinci sınıfa Pertevniyal Lisesi'nde devam etti. Bu sırada Nazım Hikmet ve Kerim Sadi başta olmak üzere dönemin solcu aydınlarıyla tanıştı.

Geçim sıkıntısı yüzünden 1936 Mayısında Antakya'ya döndü ve lise öğrenimini Fransız liselerine özgü programı uygulayan Antakya Sultânîsi'nde tamamladı. Dokuz ay kadar İskenderun'a bağlı bir köy okulunda öğretmenlik yaptıktan sonra İskenderun Tercüme Bürosu'nda başkan yardımcısı oldu. Kısa sürelerle Nahiye müdürlüğü, Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik ve belediyede kâtiplik gibi görevlerde bulundu. Nisan 1939'da göz altına alınarak Antakya'ya götürüldü. 1938'de kurulan ve 1939'da Türkiye'ye iltihak eden bağımsız Hatay hükümetini devirmekle suçlandı; idam talebiyle yargılandı, ancak beraat etti.

1940'ta tekrar İstanbul'a gitti ve iki yıl Yabancı Diller Yüksek Okulu'na devam ederek 1942 Haziranında mezun oldu. Fransızca öğretmeni olarak tayin edildiği Elazığ Lisesi'nde iki yılı aşkın bir süre görev yaptıysa da özel hayatında ve işindeki çeşitli sıkıntılar yüzünden İstanbul'a dönmek zorunda kaldı (1945). Aralık 1946'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca okutmanı oldu. 1974'te emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. Bu arada Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne doktora öğrencisi olarak kaydoldu (1951), Işık Lisesi'nde Fransızca hocalığı yaptı (1952-1954) ve Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde dersler verdi.

Küçüklüęünden beri problemlili olan görme duyusunun giderek zayıflaması üzerine 1954'te birkaç başarısız göz ameliyatı geçirdi. 1955'te gittiği Paris'te Quinze-Vingts Hastahanesi'nde geçirdiği bir dizi ameliyat da başarısızlıkla sonuçlanınca hayatının geri kalan kısmını gözlerini kaybetmiş olarak sürdürdü. Fikir hayatı ailesi, dostları ve sevenlerinin okuma ve söylediklerini dikte etme konusundaki yardımlarıyla devam etti. 1984'te beyin kanaması ve ona bağlı olarak felç geçirdi; ağır bir hastalık döneminin ardından 13 Haziran 1987'de İstanbul'da öldü ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.

İçine kapalı bir çocukluk dönemi geçiren Cemil Meriç'in kitapların dünyasına yönelmesi erken yaşlarda olmuştur. Antakya'da çıkan Yeni Gün gazetesindeki "Geç Kalmış

Bir Muhasebe” başlıklı yazısıyla (23 Eylül 1933) yayın hayatına atılmış, Tarık Mümtaz’ın (Göztepe) çıkardığı Karagöz’de yazıları ve “Fırsat Yoksulu” mahlasıyla şiirleri yayımlanmıştır. İstanbul’a geldikten sonra “Honoré de Balzac” başlıklı ilk yazısı İnsan dergisinde neşredilmiş (1941), Ayın Bibliyografyası dergisinde tercüme tenkitleri yapmış (1942-1943), başında uzun bir Balzac incelemesinin de yer aldığı Altın Gözlü Kız çevirisi yayımlanan ilk eseri olmuştur (1943). 1944-1947 yılları arasında Yurt ve Dünya, Yücel, Gün, Amaç dergilerinde tercüme tenkitleri, Fransız edebiyat ve düşüncesi üzerine incelemeler neşretmiş, Balzac çevirilerini de sürdürmüştür. Maarif Vekâleti’nden tercüme teklifleri almış, yarım kalan Emile (J. J. Rousseau) çevirisinin ardından Hernani (V. Hugo) çevirisi “klasikler” dizisi arasında çıkmıştır (1956). 1955 yılında günlük tutmaya ve “Quinze-Vingts Geceleri” adlı bir roman yazmaya başlamışsa da devam etmemiştir. Aralıklarla yirmi yıl sürdüreceği günlüklere (jurnal) ise 1963’te başlayacaktır. 1960-1964 yıllarında mesaisinin neredeyse tamamını Hint edebiyatına vermiştir.

1953’ten sonra ara verdiği yazılarına Dönem ve Çığır dergilerinde yeniden başlayan Cemil Meriç (1965) bir yandan tercüme çalışmalarına devam ederken bir yandan da Yeni İnsan ve Hisar dergilerinde yazılarını sürdürür; bu arada Saint-Simon İlk Sosyolog-İlk Sosyalist kitabı neşredilir (1967). Emekli olduktan sonraki on yıllık süre içinde kendisini daha geniş okuyucu kesimlerine tanıtabilecek olan olgunluk dönemi eserleri Bu Ülke’yle (1974) başlamak üzere yayımlanır. Türk Edebiyatı, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Pınar, Köprü, Gerçek, Hareket, Millî Eğitim ve Kültür gibi dergilere, Orta Doğu, Yeni Devir gazetelerine yazılar, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi’ne maddeler yazar. Türkiye Millî Kültür Vakfı (1974, 1980), Türkiye Yazarlar Birliği (1981), Kayseri Sanatçılar Derneği (1982) gibi kuruluşlar tarafından kendisine fikir ve inceleme dallarında ödül verilen Cemil Meriç’in Üsküdar Belediyesi’nin açtığı kültür merkezine de adı konmuştur (2004).

Cemil Meriç’in arayışlarla geçen fikir hayatı kendi yaptığı bir tasnife göre şu dönemlere ayrılır: 1917-1925: Koyu müslümanlık devri. 1925-1936: Şoven milliyetçilik devri (Meriç soyadından önce bir ara Şaman ve Yılmaz soyadlarını kullanır). 1936-1938: Sosyalistlik devri. 1938-1960: “Âraf” dediği kuluçka devri. 1960-1964: Hint devri. 1964’ten sonra ise sadece Osmanlıdır (Göze, s. 7-8).

Eserlerinde Türkçe’nin hızla kan kaybetmesi ve mâzi ile aradaki çatlağın her geçen gün biraz daha büyümesi, bunun Türk toplumunun bugünü ve yarını üzerinde icra edeceği yıkıcı tesirler üzerinde durmuştur. Bir düşünce geleneğinden mahrum olmaları yüzünden Eflâtun’un ünlü istiaresinde geçtiği gibi “mağara”ya kapatılmış olan Türk aydınlarının kısa zaman aralıklarında hızla burçtan burca savrulmalarına işaret etmiştir. Gerçeğin kimsenin tekelinde bulunmadığını, dolayısıyla ona ancak ortak bir gayret ve açık bir zihinle ulaşılabileceğini, sağ-sol çatışması gibi Avrupa’dan ithal edilen suni kamplaşmaların Türk insanı ve aydınının zaten zayıf ve mecalsiz bırakılmış dinamiğini iyice körelteceğini, aydınların kendi kültür köklerini olduğu kadar dünya kültürünü, içine girmek için Tanzimat’tan beri çırpındığımız Avrupa’yı bile son derece yetersiz ve sığ bir şekilde tanıdığını belirtmiştir. Türk aydınının

Batı karşısında içerisine düştüğü aşağılık kompleksinin zararlı neticelerini, insan beyninin iki yarım küresi olan Doğu ve Batı'nın gerçekte bir bütün oluşturduğunu, dar ve ön yargılı düşünmeyi bir kenara bırakmanın fikir hayatımıza zenginlik kazandıracağını ifade etmiştir. Avrupa medeniyetine istihalenin ham bir hayal olduğu ve bir medeniyetin diğerine istihale edemeyeceği, ancak malzeme alabileceği, Türkiye'de kendi köklerine sahip yeni bir neslin yetişmesinin Osmanlıca, Arapça ve Farsça öğrenerek irfan hazinelerini, öte yandan bir Avrupa dili öğrenerek hür bir şekilde Batı'yı tanımakla mümkün olacağı vurgu yaptığı diğer görüşleri arasındadır.

Cumhuriyet dönemi aydınları içinde farklı bir yer tutmasında dürüstlük ve samimiyeti, kendi fikir ve kültür geleneklerini hakkıyla özümlemesi, farklı fikrî kanallara açık bağımsız bir zihin yapısına sahip olması ve Antakya gibi özel şartları bulunan bir ortamda Fransız mandası altında kısmen bir sömürge tecrübesi yaşamış bulunmasının ayrı ayrı payı vardır. O yıllarda Fransız eğitim sistemine göre öğretim yapmakta olan Antakya Sultânîsi'nde, tercüme eserleri basılmış Antuvan Efendi adlı bir Ermeni, Dârülmualimîn-i Âliye mezunu Lâmi Bey ve “şair, muhibb-i cemâl, kalender bir Osmanlı” dediği Ali İlmî Fânî, Mülkiye Mektebi mezunu Memduh Selim, Sorbonne doktoralı Mesud Fânî (Bilgili), Damad Ferid Paşa'nın başyaverliğini yapmış olan Tarık Mümtaz gibi isimlerin bulunuşu da bunlara eklenebilir. Mesud Fânî o yılları anlatırken tâlim ve terbiye kadrosunun milliyetlerindeki çeşitlilik sebebiyle Antakya Sultânîsi koridorlarını bir nevi “Cem‘iyyet-i Akvâm” salonuna çevirdiğini söyler (Manda İdaresinde, s. 15). Kendini “hakikat arayıcısı” ve “hakikat âşığı” olarak nitelendiren, siyasî görüşlere ve düşünceyi daraltan ideolojilere mesafeli durmaya çalışan Cemil Meriç'e çeşitli fikir, siyaset ve ideoloji çevreleri kendilerine yakın buldukları görüşlerini öne çıkararak sahip çıkmışlardır.

Eserleri: Hind Edebiyatı (İstanbul 1964, genişletilmiş 2. baskı, Bir Dünyanın Eşiğinde, İstanbul 1976); Saint-Simon: İlk Sosyolog-İlk Sosyalist (İstanbul 1967); Bu Ülke (İstanbul 1974); Umrandan Uygarlığa (İstanbul 1974); Mağaradakiler (İstanbul 1978); Kırk Ambar (İstanbul 1980, İletişim Yayınları'nın bastığı külliyyat içinde iki cilde bölünmüş ve I. cildi 1998'de Kırk Ambar: Rümuzül Edeb başlığıyla bazı ekleme ve çıkarmalarla yayımlanmıştır); Bir Facianın Hikâyesi (Ankara 1981); Işık Doğudan Gelir (İstanbul 1984); Kültürden İrfana (İstanbul 1985); Jurnal I-II (İstanbul 1992-1993); Sosyoloji Notları ve Konferanslar (haz. Ümit Meriç, İstanbul 1993).

Ayrıca Balzac'tan Altın Gözlü Kız (1943), Otuzunda Kadın (1945), Onüçlerin Romanı (1945), Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti (1946); Victor Hugo'dan Hernani (1956); Uriel Heyd'den Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri (1980); Maxime Rodinson'dan Batıyı Büyüleyen İslam (1983) adlı kitapları çevirmiş, Berke Vardar'la birlikte Antoine Meillet'den (kapakta belirtilmemesine rağmen iki bölümden oluşan kitabın 2. bölümü Michel Lejeune'e aittir) Dillerin Yapısı ve Gelişmesi'ni (1967) çevirip ilâvelerde bulunmuştur. Thornton Wilder'dan Köprüden Düşenler (1981, Lamia Çataloğlu ile birlikte), Victor Hugo'dan Marion de Lorme (1966, Mahmut Sait Kılıççı ile birlikte) yaptığı diğer çevirilerdir. Ferit Hakkı Saymen ve Louat ile beraber üniversite öğrencileri için hazırladığı Fransızca

Yardımcı Metinler adlı kitapçığıyla (1951) Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (İstanbul 1969), İdeoloji (1970) gibi yazılarının basımıyla ortaya çıkan risâleleri ve 1959'da Fransızca hocaları için hazırladığı basılmamış bir Fransızca grameri bulunmaktadır.

Cemil Meriç hakkında çıkan yayınlar: Mehmet Tekin, Cemil Meriç: Şair, Filozof, Yazar (Antakya 1991); Ümit Meriç Yazan, Cemil Meriç (Ankara 1993; 2. baskı Babam Cemil Meriç, İstanbul 1998); Ahmet Turan Alkan, Doğu ve Batı Arasında Cemil Meriç (Ankara 1993); Halil Açıkgöz, Cemil Meriç'le Sohbetler (İstanbul 1993); Necmettin Şahiner, Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri (İstanbul 1994); Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları (haz. Ergün Meriç - Ayşe Çavdar, İstanbul 1998); Mustafa Armağan, Düşüncenin Gökkuşığı: Cemil Meriç (İstanbul 2001); Cafer Vayni, Cemil Meriç (Ankara 2002); Mehmet Tekin, Cemil Meriç'in Konuşmaları (Konya 2003). Bunlardan başka Türk Edebiyatı dergisi Ağustos 1987 sayısını Cemil Meriç'e ayırmış, Gösteri dergisi Eylül 1989 tarihinde bir "Cemil Meriç eki" yayımlamış ve son olarak Kitap Haber dergisi Haziran-Temmuz 2004 tarihli 21. sayısında kapsamlı bir Cemil Meriç dosyasına yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Cemil Meriç, Bu Ülke, İstanbul 1999 (haz. Mahmut Ali Meriç), hazırlayanın girişi, s. 7-70; Mesud Fânî Bilgili, Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı, Antakya 1939, s. 15; Ergun Göze, İçimizden 30 Kişi, İstanbul 1975, s. 7-12; Mehmet Çınarlı, Sanatçı Dostlarım, İstanbul 1979, s. 172-189; Kemal Sülker, Savaş Yıllarında Bir Sürgün, İstanbul 1986, s. 92-100; Ümit Meriç Yazan, Babam Cemil Meriç, İstanbul 1998; Mustafa Armağan, Düşüncenin Gökkuşığı: Cemil Meriç, İstanbul 2001.

Mustafa Armağan (TDV İslam Ansiklopedisi Cemil Meriç Maddesi)